

TASVIRIY SAN'ATNING RIVOJLANISH TARIXINI O'RGANISH VOSITASIDA LIBOS DIZAYNI TA'LIMINI YOSHLARGA O'RGATISHNI TAKOMILLASHTIRISH

10-maktab o'qituvchi tasviriy san'at o'qituvchisi

Navro'zova Xurshida Nurullayevna

Annotatsiya: Maqolada tasviriy san'atning rivojlanishning tarixiy bosqichlari, o'qitish usullari va vositalari, turli davrlarda badiiy san'at bilan ijod qilgan mashhur rassomlar, metodist olimlar va ularning mazkur sohani rivojlanishi uchun qo'shgan hissalarini xaqida boradi.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at, rangtasvir, haykaltaroshlik, qadimgi maktablar, tasvirlash metodi.

Tarixdan ma'lumki, jahonda tasviriy san'atni o'qitilishiga doir dastlabki ma'lumotlar qadimgi Misr va Yunonistonda eramizdan avvalgi 9 asrlarga tegishli materiallardan ma'lum. Qadimgi Misrda tog' qoyalariga o'yib ishlangan haykallar, shuningdek, rangtasvir asarlari o'zining yuksak badiiyli va ishlanish texnikasi jihatidan bugungi kunda ham insonlarni hayratga solib kelmoqda. Kishilar o'z tajribalarini keyingi avlodlarga turli yo'llar bilan ibtidoiy jamoa davridan boshlab o'tkazib kelganlar. Bunga eng qadimgi Misrda rasm chizishga o'rgatishga doir tarixiy manbalar guvohlik beradi. Tasviriy san'atni o'qitish ishi bilan odamlar qadimdan shug'ullanib kelganliklari ko'proq qadimgi Misr manbalarida saqlanib qolgan. Misr maktablarida rasm ishlashga o'rgatish muntazam ravishda amalga oshirilgan. Tarixiy ma'lumotlarga qaraganda maktabni tugallab chiqayotgan yoshlar ma'lum maydon yuzasini o'lchash va uni qog'ozga tushura oladigan, bino tarxini (rejasini) chiza oladigan, ariq va kanallarning sxemasini tasvirlay oladigan bo'lishlari talab etilgan. Bolalarni rasm chizishga o'rgatishda qo'lni erkin harakat qilishiga alohida e'tibor berilgan. Erkin, yengil, ravon chiziqlar chizish maxsus yuzalarda yoki papirus qog'ozlarda bajarilgan. Shuni alohida aytib o'tish lozimki,

bu davr maktablarida bolalarning o'qishlariga nihoyatda yuqori talablar qo'yilgan. Misr maktablarida rasm chizishga o'rgatish nazariyasi bor-yo'qligi ma'lum bo'lmasa-da, ayrim rasm chizish qoidalari qo'llanilgan. O'qituvchilar rasm chizishni (shakl, rang, o'lcham, tuzilishi v.b.) tabiatni kuzatish asosida emas, ko'proq namunadan, sxemadan kataklar yordamida ko'chirish orqali o'rgatganlar. Ayrim ma'lumotlarga qaraganda, Misrda rasm chizishga o'rgatish qadimgi Yunonistondan ancha avval boshlangan. Italiyalik 15 asr me'mori, yozuvchisi va olimi Leon Batista Alberti shunday deb yozadi: «Misrliklarning yozishicha, rangtasvir ishlash ularda Yunonistondan 6 ming yil avval mavjud bo'lgan». Rasm chizishga o'rgatish qadimgi Yunonistonda ham o'ziga xos yo'nalishda amalga oshirilgan. Ularda rasm ishlashga o'rgatishda tabiatni, butun borliqni o'rganishga, unda go'zalliklarni idrok etishga alohida e'tibor berilgan. Rasm ishlash uchun yog'och taxta ustiga asalari mo'mi surtilgan va uning ustini bo'yoq bilan sidirg'a bo'yalgan. Rasm ana shu yuza ustiga o'tkir tig' yoki suyak bilan chizilgan. Noto'g'ri chizilgan rasm qo'l bilan ishqalanib, chiziqlar o'rni to'ldirib o'chirilgan. So'ngra tekis yuzaga yangi rasm ishlangan. Yunon rassomlari borliqni va turmushdagi go'zalliklarni kuzatish asosida tasvirlashni qonun va qoidalarini ishlab chiqqanlar. Ularning fikricha go'zallik, ko'proq xushbichim, tartib, ritm va simmetriya, bo'laklar o'rtasidagi mutanosiblik, to'g'ri matematik munosabatlarda ifodalanadi. Keyinchalik Yunonistonda rasm ishlashning bir necha o'ziga xos maktablari paydo bo'lgan. Ular orasida tasviriy san'at va uni o'qitish taraqqiyotida Sikion maktabi katta rol o'ynagan. Bu maktabda o'qitish ishlari ilmiy asosda tashkil etilgan bo'lib, bolalar ko'proq tabiatga, uning qonuniyatlarini bilishga qaratilgan. Ushbu maktabni bitirganlar orasida Pamfildek mashhur rassomlar ham bo'lgan. Pamfil rasm chizishning ta'lim va tarbiyaviy ahamiyatini ko'rsatib bergan. Bu haqda uning zamondoshi Pliniy shunday deb yozgan edi: «Uning sa'y-harakati bilan avval Sikionda, so'ngra Yunonistonda hamma bolalarga rasm chizishni o'rgatish lozimligi belgilab qo'yilgan. Boshlang'ich ta'lim rasm chizishdan boshlanishi qayd qilingan edi». Uyg'onish davriga kelib esa rasm chizish tajribalari

yanada ortdi. Uygʻonish davrida Italiya tasviriy sanʼati va uni oʻqitish metodi katta rol oʻynagan. Bu davrda rasm chizish umumiy taʼlim beradigan oʻquv predmetlari qatoriga kiritildi. Mashhur rassomlardan Chennino Chennini, Leon Batista Alberti, Leonardo da Vinchilar bu borada eʼtiborga loyiq ishlarni amalga oshirganlar. Ularning asarlarida fan va sanʼat oʻrtasidagi aloqalar, shakl nisbatlari, perspektiva, anatomiya masalalari asosiy oʻrinni egalladi. Ularning fikrlariga koʻra naturaga qarab rasm ishlash oʻqitishning asosini tashkil etishi lozim hisoblangan. Ayniqsa, Leonardo da Vinchi tasviriy sanʼatni oʻqitish metodikasi rivojlanishiga katta hissa foʻshdi. U oʻzining «rangtasvir haqida» nomli asarida rassomlikni jiddiy ilmiy fan sohasi deb qaraydi. U koʻp yillar davomida anatomiya, rang, inson tana aʼzolari oʻrtasidagi mutanosibliic qonuniyatlarini ishlab chiqqan. Tasviriy sanʼatni oʻqitishni takomillashtirishda Uygʻonish davrining nemis rassomlaridan A.Dyurerning xizmatlari ham katta boʻldi. U birinchi boʻlib rasm ishlashni yengillashtirish uchun geometrik metodni oʻylab topdi. Uning fikricha, har qanday buyum, narsalar asosida geometrik jism shakli yotadi. Shuning uchun u yoki bu narsalarni tasvirlashda awal geometrik jism shaklini chizib olinishi lozim, keyin ular umumlashtirilib, haqiqiy tasvir hosil qilinadi. Keyinchalik uning bu metodi Dyupyui, Anton Ashbe, Chistyakov kabilarning pedagogik faoliyatlarida keng qoʻllanila boshlangan. Bu usul hozirgi kunlarda ham oʻz kuchini yoʻqotganicha yoʻq. Tasviriy sanʼatni hamma umumiy taʼlim maktablarida oʻqitilishining foydali ekanligi buyuk chex pedagogi Ya.A.Komenskiy tomonidan uning «Buyuk didaktika» asarida rivojlantirildi. Umumiy taʼlim tizimida rasm ishiashni takomillashtirishda fransuz olimi J.J.Russoning fikrlari diqqatga sazovordir. U oʻzining asarida borliqni bilishda naturaga qarab rasm ishlashning ahamiyati katta ekanligini isbotlab bergan. Uning fikricha rasm chizishni koʻproq tabiat qoʻynida amalga oshirish samarali ekanligini maʼlum qilgan. Chunki, bolalar tabiat qoʻynida narsalarni haqiqiy rangi, perspektiv qisqarishlarini koʻrgazmali ravishda oʻz koʻzlari bilan koʻradilar, uning qonunlarini ongli ravishda tushunib yetadilar. Yevropa pedagoglari orasida rasm chizishni umumiy taʼlim maktablarida alohida

o'quv predmeti sifatida o'qitilishi va uni takomillashtirishda I.V.Gyote (Germaniya), I.G.Pestalotstsi, I.Shmidt va P. Shmidt (Shvetsariya), A. Dyupyui va F. Dyupyuilar (Fransiya) katta hissa qo'shdilar. Umumiy ta'lim maktablarida rasm ishlashda natural metoddan ko'ra geometrik metodlarni afzalliklarini N.Pestalotstsi, P.Shmidt va I.Shmidt kabi pedagoglar yoqlab chiqdilar. Natijada, maktablarda rasm chizishga o'rgatishda ikkita qarama-qarshi natural va geometrik metodga asoslangan ikki oqim paydo bo'ldi. Naturaga asoslangan rasm chizishni ustunliklarini Ya.A.Komenskiy, J.J.Russo, I.V.Gyotelar yoqlagan bo'lsalar, geometrik metodni ko'proq I.G.Pestalotstsi, I.Shmidt va P.Shmidt, F.Dyupyuilar asoslashga harakat qildilar. Lekin XIX asrning ikkinchi yarmidan geometrik metod Yevropaning ko'p mamlakatlarida qo'llanila boshlandi. Shunday qilib, XIX asr o'rtalariga kelib, Yevropada rasm chizish fan tarzida umumiy ta'lim maktablarida o'qitilishi ancha rivoj topdi. Bu sohada rassom va muallimlardan tashqari san'atshunoslar, pedagog, psixologlar, shifokorlar shug'ullana boshladilar. Rasm chizishni o'qitish metodologiyasiga doir bir qator adabiyotlar nashr etila boshlandi. Bu borada Kulman, Prang, Baumgart, Ausberg, Braunshvig, Tedd kabilar jonbozlik ko'rsatdilar. Bular tomonidan yaratilgan adabiyotlarda rasm chizish qoidalari, uning metodikasida qarama-qarshi fikrlar bo'lsa-da, biroq natural metod borasida bunday qarama-qarshi fikrlar ro'y bermadi. XVIII-XIX asrlarda Rossiya maktablarida tasviriy san'at umumiy ta'lim o'quv predmeti sifatida XVIII asrning boshlarida paydo bo'ldi. Bu davrda rasm chizish Dengiz akademiyasi, xirurgiya maktabi. kadetlar maktabida, fanlar akademiyasi qoshidagi gimnaziyada, qizlar tarbiya bilim yurtida o'qitilgan. Bu o'quv yurtlarida rasm chizishga o'rgatish rassomlar tayyorlash uchun emas, balki yoshlarni kasbiy faoliyati va kelajak hayotlarida foydalanishlari uchun kerak bo'ladigan soha deb qaralar edi. 1934-yilda rus rassomi A. Sapojnikov birinchi bor umumiy ta'lim maktablari uchun «Rasm chizish kursi» nomli darslikni yaratdi. Mazkur darslik naturaga qarab rasm chizishga asoslangan edi. Darslik realistik rasm ishlash asosida qurilgan bo'lib, unda perspektiva, yorug'-soya qonunlari ham o'z aksini topgan edi. Shu bilan bir

qatorida Sapojnikov sim, karton, gips kabi materiallardan narsalar tuzilishi, perspektiv qisqarishi, hajmiga doir metodik ko'rgazmali qurollar majmuasini ham yaratdi. Muallifning tavsiyalariga ko'ra har qanday natura asosiga turli hajmli va yuzali geometrik shakllar yotishi, shuning uchun ham rasm chizishda geometrik metoddan foydalanish maqsadga muvofiqligi bayon etilgan. Rossiyada tasviriy san'atni umumiy ta'lim maktablarida o'qitilishiga doir yirik fundamental asar yaratganlardan biri G. A. Gippius bo'ldi. Uning «Ocherki teorii risovaniya kak obshchego uchebnogo predmeta» nomli asarida o'sha davrdagi rasm chizishga o'rgatishdagi eng ilg'or g'oyalar o'z aksini topgan edi. Rossiya maktablarida rasm chizish ommavly tarzda o'qitila boshlangach rassomo'qituvchilarning yetishmasligi muammosi paydo bo'ladi. Maxsus o'qituvchilar tayyorlash maqsadida 1825-yilda Moskvada Stroganov nomidagi texnikaviy rasm bilim yurtida yangi bo'lim ochilib, unda rasm o'qituvchilari tayyorlana boshladi. 1879-yildan esa Sank-Peterburg badiiy akademiyasi qoshida rasm o'qituvchilari tayyorlovchi kurs ochildi. Bu kurslar uchun dastur, metodik materiallar tayyorlashda badiiy akademiya professori P. Chistyakov faoliyat ko'rsatdi. Bu davrda tuzilgan dastur va qo'llanmalarda A.Sapojnikovning geometrik ko'chirish metodlari amaliyotdan chiqarilib, maktabda rasm darsi faqat natural metod asosida rasm ishlashdan iborat ekanligi qayd qilindi. Mazkur dastur va qo'llanmalarda bolalar tasviriy faoliyatlariga erkinlik berish lozimligi ham belgilab qo'yildi. Rasm chizish muammolarini hal qilishda XIX asr boshlarida Moskva va Peterburg shaharlarida tashkil etilgan «Rasm o'qituvchilari jamiyati» e'tiborga loyiq ishlarni amalga oshirdi. Bu davrda mutaxassislar orasida rasm chizishga o'rgatish masalalari katta qiziqish uyg'otgan bo'lishiga qaramasdan, bu sohada qarama-qarshi g'oyalar ham kuchaydi. Ana shundaylardan bin formalistik oqim edi. Bu oqimning vakillaridan Kersliyenshteyner va Dyupyui g'oyalarini Rossiyada tashviqot qilishda Bakushinskiy katta rol o'ynadi. Uning fikricha badiiy tarbiyada «Maktab» kerak emas, bolalarni o'qitish ham kerak emas, ular xohlagan ishlarini bajarsinlar, o'qituvchi faqat kuzatib turishi lozim degan g'oya bilan chiqdi. 1918-

yilda Peterburgda nashr etilgan V.I.Beyer va A.K.Voskresenskiylarning «Risovaniye na nachalnoy stupeni obucheniya v svyazi s lepkoym i chercheniyem» nomli qoʻllanmalarida naturaga qarab rasm ishlash, illyustrativ rasm ishlash, dekorativ rasm ishlash va suratlarni kuzatish boʻlimlari mavjud edi. Rossiyada rasm chizish metodikasini takomillashtirishda 1933-yilda tashkil topgan «Bolalar badiiy tarbiyasi markaziy uylari» muhim ahamiyat kasb etdi. Bu markaz faoliyati bilan bogʻliq holda P.Ya.Pavlinovning «Graficheskaya gramota», N.Radlovning «Risovaniye s natury», «Sbornik zadaniy po risovaniyu», Ya.Bashilov va E.Kondaxchanlarning «Detskiy risunok» va boshqa qoʻllanmalari chop etildi. Rossiyada, shuningdek, sobiq ittfoq Respublikalarida rasm chizishni rivojlanishida 1943-yilda tashkil topgan Rossiya pedagogika fanlar akademiyasi katta rol oʻynadi. Keyinchalik bu akademiya asosida 1967-yilda sobiq pedagogika fanlari Akademiyasi tashkil topib, uning tarkibida badiiy tarbiya ilmiy tadqiqot instituti ochildi. Bu institut umumiy oʻrta taʼlim maktablarida estetik tarbiyaga doir ilmiymetodik tadqiqotlar olib borishda asosiy markaz boʻlib qoldi. Bu borada Rossiya Maorif vazirligi tasarrufida tashkil etilgan maktablar ilmiy tadqiqot instituti va uning tasviriy sanʼatni oʻqitishga oid laboratoriyasi diqqatga sazovor ishlarni olib bordi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boltaboevich, B. B. (2020). Formation of the skills of portraying the future teacher of fine arts in pencil drawing. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 1122-1127.
2. Baymetov, B. B., & Muratov, K. K. (2020). Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher. *Solid State Technology*, 224-231.
3. Байметов, Б. Б. (2016). История развития изобразительного искусства Узбекистана. *Наука, образование и культура*, (1 (4)).
4. Baymetov, B. B., & Sharipjonov, M. S. O. (2020). Development Of Students' Descriptive Competencies In Pencil Drawing Practice. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 261-267.
5. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), 637-642.